

Boek van de maand

Gids in een kathedraal Een commentaar op Romeinen

H.J.C.C.J. Wilschut

Vorig jaar verscheen van de hand van prof. dr. J. van Bruggen in de derde serie C(ommentaar) N(ieuwe) T(estament) een commentaar op Paulus' brief aan de Romeinen: *Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge* (Kampen 2006). Achter het verschijnen van deze commentaar ligt veertig jaar studie. Dan is het geen schande wanneer (de voorbereiding van) een bespreking bijna twee jaar vraagt. Helemaal wanneer de recensent geen nieuwtestamenticus van professie is, maar wel als dominee wekelijks geroepen om de Schrift uit te leggen. Wat heb je dan aan de commentaar van prof. Van Bruggen?

Afronding

In 1967 aanvaardde prof. Van Bruggen in Kampen zijn ambt als hoogleraar in de nieuwtestamentische vakken aan wat toen nog de Theologische Hogeschool heette, met een redevoering over *De oorsprong van de kerk te Rome* (Kamper Bijdragen III, Groningen 1967). In 1970 volgde de rectorale rede *Het raadsel van Romeinen 16* (Kamper Bijdragen X, Groningen 1970). Elementen uit deze redevoeringen vind je in de nu verschenen commentaar herkenbaar terug.

In een interview vertelt prof. Van Bruggen hoe tijdens zijn studie bij W.C. van Unnik het apostelbesluit in Handelingen 15 hem ging boeien. Dit bracht hem op het spoor van de chronologie van Paulus' leven - en zo bij de brieven aan de Romeinen en de Galaten (*ND* van 28 januari 2006).

Inmiddels zijn we veertig jaar verder. Prof. Van Bruggen gaf eerst aandacht aan de evangeliën. Al gaf hij onderweg regelmatig college over Romeinen. Ook verschenen de samenvattende studie *Paulus. Pionier voor de Messias van Israël* (Kampen 2001) en de commentaar *Galaten. Het goed recht van gelovige Kelten* (Kampen 2004). Nu is dan de commentaar op de brief aan de Romeinen gereed. Daarmee sluit prof. Van Bruggen zijn studie over Paulus af. 'Voor mij was de Romeinenbrief de proef op de som. Mijn studie over de apostel Paulus was naar mijn gevoel niet af als ik geen commentaar had geschreven op de Galatenbrief en de Romeinenbrief' (*RD* van 2 februari 2006). Met deze afronding van een jarenlang project willen we prof. Van Bruggen van harte gelukwensen. Met dank aan de Here die kracht en wijsheid gaf.

Zelfstandig

Prof. Van Bruggen laat een eigen geluid horen. Niet alleen in zijn taalgebruik en stijl. Ook inhoudelijk. Prof. Van Bruggen wijst een joods-christelijke achtergrond voor het ontstaan van de gemeente te Rome af. Handelingen 28 tekent het beeld van een gemeente waarvoor de confrontatie met de synagoge nog komen moet. In dat verband geeft prof. Van Bruggen een heel eigen uitleg aan een bericht van de Romeinse schrijver Suetonius. Deze vertelt dat in het jaar 49 keizer Claudius de Joden uit Rome verdreef, vanwege onlusten rond een zekere Chrestus. Als regel wordt deze Chrestus gelijkgesteld met Christus. Prof. Van Bruggen maakt

aannemelijk dat deze identificatie niet opgaat. Dit in het verlengde van wat hij daarover schreef in *De oorsprong van de kerk te Rome* en in *Paulus*. Pas wanneer je merkt hoe gebruikelijk de gelijkstelling Chrestus/Christus onder - ook gereformeerde - exegeten is, valt op hoe zelfstandig prof. Van Bruggen hier positie kiest.

Deze zelfstandigheid is vaker aan te wijzen. Het geeft meer dan eens aan de commentaar een verrassende frisheid. Het gevaar is dat je je als gebruiker door de nieuw geboden perspectieven zomaar op sleeptouw laat nemen. Prof. Van Bruggen wil weinig anders doen dan glazen wassen, zodat de mensen daar zo goed mogelijk doorheen kunnen kijken (*ND* van 28 januari 2006). Dat klinkt heel bescheiden. Maar uiteraard neemt ook prof. Van Bruggen zijn eigen beslissingen. Het levert exegeses op die op zich niet onmogelijk zijn, maar andere exegeses niet uitsluiten (aldus A. Noordegraaf in *ND* van 17 maart 2006). Hoe oorspronkelijk de uitleg ook kan zijn, dat wil niet steeds zeggen dat daarmee ook de oorspronkelijke bedoeling geraakt is. Al zemend kun je zomaar je eigen strepen op het glas trekken. Waarmee maar gezegd wil zijn: ook deze commentaar moet kritisch gebruikt en op argumentatie gewogen worden.

Daartoe nodigt prof. Van Bruggen zelf ook uit. 'Of het mij echt gelukt is de brief te openen, moeten anderen maar beoordelen. Ik heb er in ieder geval veel plezier aan beleefd' (*ND* van 28 januari 2006). Deze commentaar heeft niet de bedoeling een 'laatste woord' over de brief aan de Romeinen te spreken. Ook de gebruiker mag zijn eigen plezier hebben!

Blikrichting

Prof. Van Bruggen wijst erop dat de brief van de Romeinen vaak gelezen is vanuit de scopus van de eigen tijd. In de Oude Kerk werd de uitleg van Romeinen aanvankelijk beheerst door afweer tegen Marcion. De polemiek met niet-christelijke Joden maakte eveneens dankbaar gebruik van deze brief van Paulus. In de tijd van de Reformatie ging men Romeinen lezen als een binnenkerkelijk strijdschrift contra de roomse leer. In de negentiende en twintigste eeuw komt de weg vrij voor een meer evenwichtige historische benadering (p. 11-12, 25v.).

Het is goed om te beseffen dat ook deze commentaar op een bepaalde manier (mede) door de eigen tijd gekleurd wordt. Prof. Van Bruggen sluit zich - met eigen accenten, op afstand, maar toch - aan bij de aanpak van een gezaghebbende hoofdstroom in de nieuwtestamentische wetenschap. En wel de stroming waaraan de namen van E.P. Sanders en J.D.G. Dunn verbonden zijn (*Paulus*, p. 193v). In deze stroming wordt aanzienlijk positiever tegen het Jodendom uit de tijd van Christus en Paulus aangekeken dan voorheen het geval was. Ook de Joden zouden leven uit Gods verkiezende genade, en zouden heus niet gedacht hebben dat zij door eigen wetsgerechtigheid het behoud moesten verdienen. Het probleem zit bij de afwijzing van Jezus als de Christus, waardoor de gehoorzaamheid aan de wet tot eigengerechtigheid wordt, als (heidense) werken der wet. Het stempelt voor een belangrijk deel ook de uitleg van prof. Van Bruggen.

Of door deze 'historische' aanpak de humuslaag van 2000 jaar theologie wordt weggehaald, is voor discussie vatbaar. Je moet er wel zeker van zijn dat je het Jodendom uit de tijd van Christus en Paulus inderdaad historisch juist interpreteert. Daarover is het laatste woord nog niet gezegd. Voor mij persoonlijk is het de vraag of bij de beeldvorming van het Jodendom in de eerste eeuw het Nieuwe Testament niet een zelfstandiger inbreng moet hebben. Nu worden de nieuwtestamentische gegevens (over de Joodse visie op de wet, over de leer en praktijk van de Farizeeën enz.) toch wel erg sterk ingekleurd vanuit de andere bronnen. In hoeverre krijgt

het Nieuwe Testament de kans om het beeld van die andere bronnen te nuanceren en te corrigeren?

Een recensie is niet de plaats om dit debat te voeren. Voor degenen onder onze lezers die zich in deze discussie willen verdiepen, wijs ik graag op het artikel van A. Noordegraaf, 'Paulus' spreken over rechtvaardiging', in: *Theologia Reformata*, jrg. 45, nr. 1 (maart 2002), p. 4v. Interessant is eveneens het tegengeluid van Stephen Westerholm, *Perspectives Old and New on Paul. The 'Lutheran' Paul and his Critics* (Grand Rapids/Cambridge 2004). Laat in elk geval iedere lezer/gebruiker van Van Bruggens commentaar zich bewust zijn van de vooronderstellingen op het punt van Jodendom en wet. Die spelen een rol mee als het gaat over de blikrichting van de gegeven uitleg. En expres zeg ik het zo. Prof. Van Bruggen is een te zelfstandig exegeet om in het keurslijf van een systeem de Schrift uit te leggen. Van een bepaalde blikrichting is wel degelijk sprake.

Noemer

De christenen te Rome typeert prof. Van Bruggen als christenen tussen stad en synagoge. Volgens prof. Van Bruggen bestond de gemeente te Rome tot wie Paulus zich in eerste instantie richt, overwegend uit heiden-christenen. De brief geeft nergens blijk van interne spanningen tussen heiden-christenen en joden-christenen. Paulus spreekt een gemeente uit heiden-christenen aan, die enerzijds opkijken tegen de grote synagoge, waar de Schepper van hemel en aarde vereerd wordt. Anderzijds leven zij in het centrum van de grote moderne wereld vol afgoden en vol praktijken die niet passen bij de Schepper. Heidenen keren in de weg van het geloof in Christus terug naar de God van Israël, de Schepper van hemel en aarde. Hoe is de verhouding tegenover stad en synagoge? In deze brief geeft Paulus onderwijs om de jonge gemeente in haar identiteit te versterken. Joden en Grieken worden samen in Christus uitgenodigd om naar de glorie van de Schepper terug te keren. Zo brengt het evangelie ons niet alleen dicht bij de luister van de Schepper, maar ook dicht bij elkaar. Een korte typering van de brief kan zijn: 'De glorie van God en de toekomst van de wereld' (p. 13v).

Voor wat betreft de samenstelling van de gemeente - voornamelijk heiden-christenen - blijft prof. Van Bruggen op de lijn van S. Greijdanus en H.N. Ridderbos. Volgens H. Baarlink (*Romeinen I. Een praktische bijbelverklaring*, Tekst en toelichting, Kampen 1987, p. 11-12) richt Paulus zich in zijn brief ook apart tot christenen uit de Joden. Wanneer de apostel in 2:17 zegt: 'Indien jij je een Jood noemt ...', moet er toch een vrij groot aantal lezers zijn geweest die zo konden worden aangesproken. Overtuigend is dit argument van Baarlink niet. Paulus maakt gebruik van een retorische stijlfiguur, waarmee hij zijn volksgenoten aanspreekt (p. 55): 'een denkbeeldige Jood' (Greijdanus). De brief spreekt steeds heiden-christenen aan. Dat sluit de aanwezigheid van Joodse medechristenen niet uit. Maar blijkbaar bepalen zij niet het beeld van de gemeente.

De manier waarop Paulus - zonder emotionele spanningen - spreekt over Jood en niet-Jood, wijst inderdaad op het ontbreken van interne tegenstellingen in dit opzicht binnen de gemeente. Weliswaar spreekt hoofdstuk 14 over de tegenstelling tussen sterken en zwakken. Maar hier zijn niet de joodse spijswetten of joodse feestdagen in geding (p. 202-203). Overigens zet ik vraagtekens bij het onderscheid dat prof. Van Bruggen maakt tussen Romeinen 14 en Romeinen 15 (p. 203-204, 215v). Er zou wel verband zijn, maar 't zou om andere groepen gaan. Dat lijkt mij sterk, om in stijl te blijven. Het ontbreekt me aan ruimte om dit toe te lichten. Ik noteer het als een van de discussiepunten die deze commentaar oplevert.

Bedoeling

Met de noemer hangt de bedoeling van de brief samen. Ik citeer: ‘*De ingewijde in Gods geheim dient een gemeente uit de heidenen, deels nog zwak en te Rome ingeklemd tussen stad en synagoge, met een versterkende brief als voorschot op zijn aangekondigde brief over enige tijd*’ (p. 16). De schrijver is enerzijds betrokken op de situatie van de lezers, terwijl hij tegelijk opgetrokken is geweest tot in de derde hemel. Vandaar dat hij ver kan uitgaan boven de voorstellingen van de lezers.

Vaak wordt de brief aan de Romeinen gelezen als een soort ‘kort begrip van de christelijke leer’. We hebben echter met een *brief* te maken. Gericht aan een gemeente die de leer van Christus al kent (Rom. 6:17). Er ontbreken in de brief aan de Romeinen dan ook heel wat onderwerpen die in een totaaloverzicht van de leer een plek hebben (christologie, eschatologie, sacramenten). Anderzijds wijst prof. Van Bruggen erop dat Paulus breed uitweidt over elk onderwerp dat hij schrijvende aanraakt. Nu Paulus aan een hem onbekende gemeente schrijft, moet hij explicieter schrijven dan hij gewend is om misverstand te voorkomen. Deze breedheid maakt dat de brief toch een soort theologische eenheid is gaan vormen en dient als een presentatie van Paulus’ evangelie aan de hele kerk (p. 12).

In de genoemde interviews in *ND* en *RD* typeert prof. Van Bruggen de brief aan de Romeinen als een kathedraal. Zorgvuldig opgebouwd. Maar te groots om één aspect als de dominante lijn te zien. In ieder geval ziet prof. Van Bruggen kans om via doelgroep en bedoeling de samenhang in de brief aan te geven. Romeinen 9-11 (over Israël) staat niet los van Romeinen 1-8! Wel is de vraag te stellen of wat Paulus zegt over het *geloof* - en de daarmee samenhangende geloofsgerechtigheid -, niet centraler staat dan prof. Van Bruggen het doet voorkomen. In de reformatorische traditie kreeg Romeinen 1:16-17 een thematische klank. Prof. Van Bruggen nuanceert dit. Romeinen 1:16-17 geeft wel een omschrijving van het evangelie. Maar dit in terugblik op 1:2-5. Hierin gaat het niet zozeer om het thema van de brief of om een korte inhoudsopgave. Maar om een zelfpresentatie. Wel raakt dit briefbegin verschillende algemene thema’s aan die later in de brief zullen terugkeren (p. 38). Daar is iets voor te zeggen. Toch noemt Paulus in 1:5 al als doel van zijn apostolaat de roeping tot *geloofsgehoorzaamheid*. Is hier toch niet iets van een voorname spits van de brief aan de Romeinen?

Bij de behandeling van Romeinen 1:5 dient zich opnieuw een discussiepunt aan. Bedoelt Paulus met de genoemde geloofsgehoorzaamheid inderdaad allereerst de terugkeer tot de Schepper en niet het aanvaarden van Jezus als Heer (p. 32; zie ook *Paulus*, p. 182v)? Hoe zit dat dan in 1:16-17 en wat je verder in de brief leest over het geloof? Komt de gehoorzaamheid aan God niet uit in geloof in Jezus Christus? Een ander punt is de manier waarop prof. Van Bruggen in Romeinen 1:17 over Gods gerechtigheid schrijft (p. 246v, Excurs 3). Het blijft een boeiende kwestie of het daar gaat over Gods actieve of passieve gerechtigheid. Prof. Van Bruggen kiest met overtuiging voor ‘Gods eigen gerechtigheid’ - actief dus. Dit in contrast met de Romeinse Justitia (rechtsorde). Zou het? Daarvoor lijkt het feit dat Paulus Rome nadert (Rom. 1:8-14) een wat smalle basis. Hoe vaak is er in het Oude Testament al niet sprake van Gods reddende gerechtigheid? Bovendien, komt Romeinen 1:16-17 niet terug in 3:21v (p. 63)? Moet de term ‘gerechtigheid van God’ dan ook niet vanuit die context worden ingevuld? Is er niet meer reden om de gerechtigheid van God te contrasteren met gerechtigheid uit de wet dan met de Romeinse Justitia?

Werkboek

In deze boekbespreking moet ik mij tot bovenstaande wat algemene introducerende opmerkingen beperken. In een volgend artikel wil ik nog eens apart ingaan op een aantal onderdelen uit deze commentaar, die verband houden met de leer en het belijden van de kerk.

In ieder geval hoop ik dat deze impressie u benieuwd heeft gemaakt en u stimuleert om u in deze commentaar te verdiepen. En dan denk ik niet alleen aan de predikanten onder ons. Zeker, het gaat om een wetenschappelijke commentaar. Maar ook een belangstellend gemeentelid komt met dit boek een heel eind.

Je wordt wel aan het werk gezet. De gids in de kathedraal zet aan het nadenken. Prof. Van Bruggen biedt meer dan eens een uitleg die afwijkt van het geijkte patroon. Dat roept vragen op en dwingt je tot nadere studie. Wanneer je de oplossingen van prof. Van Bruggen afwijst, moet je verantwoorden waarom je bij de meer traditionele uitleg blijft. Dat maakt deze commentaar tot een uitgesproken werkboek. De gids stimuleert om zélf uit je ogen te blijven kijken. Om mee te denken en mee te studeren. Je doet dit boek geen recht wanneer je het gebruikt als een receptenboek, waarbij je kritiekloos de mening van de schrijver overschrijft. Er zullen meer boeken open moeten. Eerdere en andere commentaren zijn met deze commentaar bepaald niet overbodig geworden. Juist dan zul je merken dat deze commentaar je inzicht verdiept. Zonder dat je je eraan hoeft uit te leveren. Een groter compliment lijkt me voor een gids niet mogelijk. Liever meedenkers dan meelopers!

N.a.v.: J. van Bruggen,

Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge, CNT derde reeks, Kok, Kampen 2006. ISBN 90 435 1181 1, 286 pag. Prijs €29,90.